

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Millî Görüş Hareketinde Kalkınma Söylemi: Tarihsel ve İdeolojik Bağlamda Bir Okuma

Development Discourse in the National Outlook Movement: A Reading in Historical and Ideological Context

Mehdi PEKEDİS *

Özet: Bu çalışmada Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemi incelenmiştir. Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma söyleminin dayanakları tarihsel ve ideolojik olduğu savından hareketle tartışılmıştır. Nitekim Millî Görüş Hareketi'nin ortaya çıkışı da yine tarihsel ve ideolojiktir. 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik konjonktür, kentsel mekâna göç ve İslami/muhafazakâr talepler Millî Görüş Hareketi'nin ortaya çıkaran tarihsel ve ideolojik aksiyonlardır. Bu nedenle Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma söyleminin muhtevasını, tarihsel olgular ve ideoloji gibi düşünsel yapılar etrafında şekillendiği savı, çalışmanın temel varsayımdır. Çalışmanın konusu Millî Görüş Hareketi'ne bağlı ortaya çıkan Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi'dir. Çalışmada, temel olarak Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maddi kalkınma, manevi kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, milli görüş.

Abstract: In this study, the development discourse of the National Outlook(Millî Görüş) Movement is analysed. The bases of the development discourse in the National Outlook Movement are discussed based on the argument that it is historical and ideological. As a matter of fact, the emergence of the National Outlook Movement was also historical and ideological. The 1961 Constitution's democratic conjuncture, migration to urban areas and Islamic/conservative demands are the historical and ideological axioms that led to the emergence of the National Outlook Movement. For this reason, the basic assumption of the study is that the content of the development discourse in the National Outlook Movement is shaped around intellectual structures such as historical facts and ideology. The subject of the study is the National Order Party, National Salvation Party, Welfare Party and Virtue Party that emerged under the National Outlook Movement. In the study, the development discourse of the National Vision Movement is discussed.

Keywords: Material development, spiritual development, sustainable development, national outlook

Giriş

Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma, ekonomi-politik söylemlerin yanı sıra kültürel temalar da içerir. Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik dayanakları, ekonomi-politik olduğu kadar toplumsal değerlere de dayanır. Millî Görüş Hareketi lideri Necmettin Erbakan, Hareketin ideolojisini liberalizm ve sosyalizmin dışında konumlandırır. Erbakan'a göre Millî Görüş Hareketi, tarihsel

* Doktor adayı, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-3824-2606 mehdi.pekedis@gmail.com

Received/Geliş: 7 Mayıs 2024

Accepted/Kabul: 12 Haziran 2024

Published/Yayın: 25 Haziran 2024

2024 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

kökleri ve toplumsal bağlarıyla sağ ideolojinin aksiyonlarını benimser.¹ Sağ ideolojinin yanı sıra Millî Görüş'ün ortaya çıkışında dinsel örgütler, kırdan kente göç etmiş muhafazakâr nüfus ve Türkiye'nin iktisadi koşulları da etkili olmuştur. Millî Görüş Hareketi de bu çerçevede siyasi söylem üretmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemi yine bu tarihsel ve ideolojik bağlamda değerlendirilebilir.

İslamcı bir hareket olan Millî Görüş'ün ortaya çıkışı ekonomi-politik nedenlere dayanır. Türkiye'nin 1960'lı yıllarda girdiği kısa süreli demokratik-özgürlükçü dönem, pek çok siyasi hareketin de ortaya çıkmasına veya gelişmesine olanak sağladı. Farklı toplumsal kimlik haklarının dile getirilmesi, cumhuriyetin ilanı ile birlikte kısıtlanan dinsel hakların/taleplerin yükselmesinin önünü açmıştır. 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik-özgür konjonktürde daha önce gizli olarak yürütülen dinsel etkinlik ve örgütsel faaliyetler arttı. Özellikle kırsal alanlardan kentsel mekâna göç etmiş muhafazakâr-dindar toplumun talepleri Millî Görüş Hareketi'nin toplumsal alanda destek bulmasına önyak oldu. Erbakan'ın ve genel başkanlığını yaptığı siyasi partilerin muhafazakâr söylemleri, Millî Görüş hareketinin Anadolu'nun kırsal kesiminde ve kentlerin kenar mahallelerinde kısa sürede destek buldu. Millî Görüş Hareketi'nin Türkiye siyasetinde belirgin aktör olmasının bir diğer yönü de Kemalist-seküler burjuvazinin ihmal ettiği, dışladığı orta ve küçük ölçekli üreticinin sınıfsal taleplerini dile getirmesidir. Millî Görüş'ün maddi ve manevi kalkınma söylemi böylesi tarihsel ve ideolojik aksiyonlar etrafında anlam kazanmıştır. Millî Görüş ideolojisi etrafında kurulan ve liderliğini Erbakan'ın yaptığı partilerin parti programı, seçim beyannameleri ve broşürlerinde maddi ve manevi kalkınma söylemi söz konusu tarihsel ve ideolojik bağlamlar etrafında düşünülmelidir. Maddi kalkınma söylemi Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme dönemine uygun 'ağır sanayi 'ye' dayalı modern sağ kalkınmacı bir nosyona sahiptir.

Manevi kalkınma, İslami-muhafazakâr temalar içeren sosyo-kültürel temalar içerir. Fazilet Partisi ile başlayan sürdürülebilir kalkınma ise Millî Görüş'ün 28 Şubat sürecinin yaratmış olduğu kırılma ve uluslararası sisteme entegrasyon sonucunda üretilen bir söylemdir. Bu bağlamda çalışmada tarihselci yaklaşımla Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma söylemi tartışılmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin siyasi alanda temsil eden Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi (FP) program ve seçim beyannameleri çalışmanın muhtevasını ve sınırlılığını oluşturmaktadır. Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma söyleminin tarihsel ve ideolojik olgular bağlamında değerlendirilmesi gerektiği varsayımı çalışmanın temel argümanıdır.

1.Kalkınma Düşüncesinin Gelişimi

Kalkınma söyleminin düşünsel arka planı Aydınlanma felsefesinin ilerleme düşüncesine dayanır. Kalkınma, iktisadi bir kavram olmakla birlikte sosyo-politik sürece de atıfta bulunur. Bu anlamda kalkınma politik-iktisadi bir kavram olmanın yanı sıra sosyal gelişmeyi de esas alır. Kalkınma (development), etimolojik anlamda 'gelişme' kavramıyla ilintilidir. Gelişme kavramı sosyo-ekonomik anlamda ilerlemektir. Daha çok kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olmaya başlamasıyla kullanılan bu kavram bir dizi süreçleri kapsar. Bu bağlamda kalkınma kavramı 'gelişme', 'büyüme', 'ilerleme', 'modernleşme' gibi kavramların ortak noktasıdır. Tarihsel ve anlam-bilimsel açıdan yine bu kavramlarla ilintilidir. Reinhart Koselleck (2007: 23), ilerleme kavramının Antik Yunan'da epidosis (büyüme, artma) ve prokope (gelişme) anlamında kullanıldığını söyler. Orta Çağ'da ise daha tinsel/teolojik bağlamda kullanılan ilerleme, 18. yüzyılda improvement, progress, advancement gibi 'gelişme' ve 'ileriye gitme' gibi anlamlarda kullanılmıştır (Koselleck, 2007: 70). İlerleme kavramının tarihsel olarak değişmesinin nedeni

¹ Aslında Necmettin Erbakan ve onun liderlik ettiği siyasi partilerin söylem ve programları incelendiğinde, kendilerini Millî Görüşçü olarak tanımlar. Her ne kadar sağ (liberal) ve sol (sosyalizm-komünizm) ideolojinin dışında konumlandırmaya çalışsa da Millî Görüş'ün ideolojik aksiyonları sağ siyasi yapıyla örtüşmektedir.

Fransız Devrimi ile sanayileşme sürecinin getirmiş olduğu kavramsal modernleşmedir. Bu nedenle ilerleme, 18. yüzyılda büyüme ve gelişme anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. Fransız Devrimi ile gelen sosyo-politik değişim ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği iktisadi dönüşüm, kavramın anlamını ve kullanım biçimini de değiştirdi. İlerleme, gelişme, büyüme ve modernleşme kavramları yakın anlamlarda benzer süreçleri açıklamak için kullanılmaktadır.

Fikret Başkaya'ya (2005: 17) göre kalkınma kavramı, kapitalist üretim ilişkilerinin sınırsız büyüme düşüncesinin çağdaş varyasyonlarından biridir. Kavramsal değişimin en kritik dönemeci İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçtir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada sömürge topraklarının bağımsızlık mücadelesi, ileri kapitalist (merkez) ülkeler ile az gelişmiş (çevre) ülkeler arasındaki iktisadi dengesizlik, kalkınma kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kalkınma söylemi, ilk olarak Harry S. Truman tarafından 20 Ocak 1949 tarihinde başkan seçildikten sonra çevre (azgelişmiş) coğrafyalar için 'kalkınmamış ülkeler' ifadesini kullanması ile başlamıştır (Esteve, 2007: 18). Truman'ın 'kalkınmamış ülkeler' ifadesini kullandığı bu tarihsel döneme 'kalkınma çağı' adı verilmiştir (Sachs, 2007: 9). Kalkınma, hükümet programlarından siyasi propaganda faaliyetlerine kadar egemen bir söylem olarak tezahür etmiştir. Özellikle, 1929 Buhranı ile birlikte bölüşüm ve tüketim kriziyle zayıflayan liberal iktisadi paradigma yerine Keynesyen-refah devleti politikalarının uygulandığı dönemde kalkınma hegemonik söylemdi. Kalkınma, yeni ekonomik düzenin meşrulaştırıcı kavramı olmuştur. Başkaya'ya (2005) göre kalkınma kavramı özünde retoriktir; yeni düzeni meşrulaştırma aracıdır. Keynesyen-refah devleti politikalarının uygulanması, yeni sömürgeci paradigma ve iktisat bilimine duyulan güven kalkınma söylemini hegemonik kılmıştır. Kalkınma çevre ülkeler için modernleşme, ilerleme, gelişme, uygarlaşma anlamına gelmekteydi.

'Kalkınma çağı', 1970'li yılların sonunda Keynesyen-refah politikalarının girdiği birikim krizi (Başkaya, 2005: 35-36; Kazgan, 2006) ve 1990'lı yılların ekolojik-çevresel sorunların tartışılmasıyla birlikte sorgulanmaya başlandı. Kalkınma sürecinde merkez ve çevre ülkelerde yaşanan çevresel felaketler ve ekolojik örselenme, toplumsal eşitsizliklerin artması, çevre ülkelerin bağımlılığının artması kalkınma kavramının sorgulanmasına neden oldu. Dolayısıyla kalkınma bir paradigma krizi yaşadı ve yeni bir söylemin ortaya çıkmasına olanak sağladı. Bu kavramsal söylem 'sürdürülebilir kalkınma' olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk defa, Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUNC) tarafından hazırlanan 'Dünya Koruma Stratejisi'nde, daha sonra Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Kurulu tarafından 1987 yılında yayımlanan Ortak Geleceğimiz adlı yazıdan sonra yaygın biçimde kullanılmaya başlandı (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 246). İlgili literatürde Brundtland Raporu olarak ifade edilen bu raporda kalkınma kavramının içeriği genişletilerek çevresel/ekolojik konulara yer verilmiştir (Sachs, 2007: 57). Kalkınma kavramının anlam-bilimsel açıdan genişlemesi tarihsel ve toplumsal gelişmelerin bir sonucudur. Bu gelişmelerin etkisi siyasi alanda da görülmüştür.

Kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma söylemi, 1960'lı yıllardan sonra hemen her siyasi yapılanmanın temel argümanlarından biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirgin ideolojik ayrıma karşılık gelen sağ ve sol siyasette kalkınma kavramı, düşünce ve söylem düzleminde egemendi. Merkez ve çevre ülkelerin siyasi partileri ve devlet politikalarında kalkınma kavramına sıklıkla yer verilmiştir. Türkiye'de 1960'lı yılların sonunda siyasi hareket olarak beliren Millî Görüş hareketini temsil eden siyasi partilerde kalkınma kavramı, egemen bir söylem olarak yer almıştır.

2. Millî Görüş Hareketi ve Kalkınmacılık

Millî Görüş Hareketi'nin siyasi tarihte yer edinmesi 1970 yılında Millî Nizam Partisi (MNP)'nin kurulmasıyla başlar. Millî Görüş Hareketi lideri Necmettin Erbakan siyasi aktör olmaya başladığı 1960'lı yılların sonunda çevresinde milliyetçi-muhafazakârlar ve bazı tarikatlar (Süleymancılar, Nurcular, Kadiriler vd. gibi) yer alıyordu (Özdalga, 2007: 107). Millî Görüş Hareketi'nin toplumsal dayanakları İslamî-dini oluşumlar, muhafazakâr kentli nüfus ve sağ

siyasette yer almış kişilerin temsil ettiği küçük ve orta sınıf burjuvazidir. Ruşen Çakır (2005: 545), Millî Görüş Hareketi'nin toplumsal dayanaklarını üç kategoriye ayırır; taşra kökenli okumuş dindarlar, taşrada sanayi ve ticaretle uğraşan girişimciler ve hem taşrada hem büyük kentlerde yaşayan alt gelir grubuna ait Sünni dindarlar. Bu nedenle Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik oluşumu kompleks/karmaşık bir yapıda tezahür etmiştir. Bu durum, Millî Görüş hareketinin ideolojik söylemlerini tarihsel olarak sürekli biçimde etkilemiştir. Tanıl Bora'ya (2017: 470) göre Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik çerçevesini milliyetçi-muhafazakâr İslamcı bir hareket olarak Millî Görüş geleneğinin kompleks ideolojik yapısı, aynı zamanda cumhuriyetin ilanı ile benimsenen de-islamizasyon² politikasıyla da ilintilidir. Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernizasyon, cumhuriyetin ilanı sonrası Saltanat ve Halifelik gibi geleneksel yapıların kaldırılması ve laikliğin devlet politikası haline gelmesi, Millî Görüş Hareketi'nin eleştirel argümanlarının tarihsel dayanaklarıdır. Yasin Aktay'a (2005: 69) göre Halifelik kurumunun ilgası, İslami düşüncüyü özümsemiş kitlenin siyasal inisiyatiflerinden yoksun bırakılması ve bu olguların yaratmış olduğu temsiliyet sorunu toplum üzerinde travmatik etkileri olmuştur. Bu nedenle Millî Görüş Hareketi bir ideoloji olarak inşa edilirken ve ideolojik argümanlarını ifade ederken ihtiyatlı davranılmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin ihtiyatlı davranmasının nedeni Kemalist modernizasyonun laiklik ilkesini politik düzlemde benimsemesiydi. Laiklik ilkesi çok yönlü amaçlar içermekteydi; toplumun dini konularda seküler ve tarafsız davranmasını sağlamak, rasyonel ve geleneksel değerlerden arınmış birey tipi yaratmak ve toplumsal alanda dinsel baskıları tasfiye etmek (Karpat, 2010: 349; Brockett, 2022: 86). Cumhuriyet'in ilanı sonrası süreç, İslamcı düşünce için bir 'Fetret Devri' olarak adlandırmak mümkün (Bulaç, 2005: 49) ve bu durum 1950'li yıllara kadar devam etti (Mert, 2005: 413). Bu nedenle Kemalist modernizasyonun aşılına çalışılması Millî Görüş Hareketi'nin amacı ve ideolojik amaçlarından biriydi. MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nde çok partili siyasal sisteme geçişin önemli tarihsel olgular olduğu belirtilir. Millî Görüş Hareketi, 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişini olumlu bir gelişme olarak görür. Çok partili siyasal sisteme geçiş, Millî Görüş Hareketi'nin siyasal alanda varlık göstermesine olanak sağlaması açısından olumludur. Bununla birlikte Millî Görüş Hareketi'nde, Kemalist modernizasyonun doğurduğu sonuçlar olumsuzlanır (Sarıbay, 1985: 100) ve negatif yönlü bir ideolojik reaksiyon gösterilir.

1960'lı yılların sonunda³ siyasi parti olarak kurumsallaşan Millî Görüş 1970'li yıllarda etkin bir siyasi oluşum haline gelmiştir. Bu nedenle Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik inşa sürecinde 1970'li yılların sosyo-politik ve iktisadi olguların etkili olduğu söylenebilir. Toplumsal anlamda Nakşibendî Tarikatı'na bağlı İskenderpaşa Dergâhı'na bağlı olan Millî Görüş'ün düşünsel temellerini İskenderpaşa Dergâhı lideri Mehmed Zahid Kotku atmıştır (Yavuz, 2005: 591). İdeoloji kavramı 'belirli bir dünya görüşü' (Aytaç: 2015) olarak referans alındığında Millî Görüş'ün de bir ideoloji olduğu kabul edilebilir. Işıl Arpacı, Millî Görüş'ün ideolojik yapısını dört temel kategoride açıklar. Arpacı'ya (2017: 151) göre Millî Görüş, ilk olarak sistem içerisinde demokratik siyaseti benimsemiş ve ideolojik argümanlarını tarihsel olgular çerçevesinde İslami referanslara göre inşa etmiştir. Millî Görüş ideolojisinin değişmeyen iki argümanı ise 'millî'lik ve İslami değerlere yapılan vurgudur. Necmettin Erbakan'a (1973: 45) göre Türkiye'de üç egemen ideoloji vardır: Liberal, Sol ve Sağ. Erbakan, liberal ve sol düşüncüyü kendi deyiimiyle 'taklitçi' ve 'ecnebi' olarak ifade eder. Erbakan'a göre asıl benimsenmesi gereken düşünce Millî Görüş'tür. Millî Görüş, sağ bir düşüncedir ve tarihsel olarak toplumun kültür kodlarına işlenmiştir

² Kemalizm İslamofobik midir? (gazeteduvar.com.tr) (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

³ Nilüfer Göle (2011: 55), çok partili siyasi hayata geçiş ile beraber demokrat ve liberal-sağ partiler belirlemeye başladığını ifade eder. Demokrat ve liberal-sağ partiler içerisinde İslami kimlik ve söylem, Millî Görüş Hareketi'nden önce meşruluk zemini ve ifade alanı bulmuştu.

(Erbakan, 1973: 48). Bu nedenle Millî Görüş Hareketi, geleneği ve tarihsel birikimi esas alır.⁴ Millî Görüş Hareketi lideri Erbakan'ın siyaset yapmaya başladığı dönemde sağ cenapta aynı zamanda Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş de yer alıyordu ve Millî Görüş'ü diğerlerinden ayıran nokta İslami değerlere yapılan vurguydu (Yavaşca, 2020: 495). Bu nedenle MNP ve MSP'nin ideolojik argümanları 'millî'lik kavramı etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Dönemin siyasi oluşumları olan AP "sermaye taraftarı" ve "renksiz/liberal", ve CHP ise "devletçi" olmakla eleştirilir (Bora, 2017: 470). Dolayısıyla İslamcı bir hareket olarak Millî Görüş'ün ideolojik eleştirileri modernite, liberalizm, Kemalizm ve Batı medeniyetçiliği oldu (Duran, 2005: 129). Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik konumlanışı ise daha çok muhafazakâr ve İslami ümmet anlayışına dayalı milliyetçiliktir.

Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik örüntüsünü oluşturan bir diğer olgu da Türkiye'nin tarihsel ekonomi-politik deneyimi ve içinde bulunduğu konjonktürel durumdur. 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu demokratik siyasal alan, kalkınmacı devlet politikası ve kırdan kente göç eden toplumsal kesimlerin kentin modern yapısında karşı göstermiş oldukları muhafazakâr-gelenekçi reaksiyondur. Ali Bulaç (2009), Millî Görüş Hareketi'nin partileşme sürecinden sonra en geniş desteği kentsel mekâna göç etmiş eski kırsal nüfusun oluşturduğunu belirtir. Millî Görüş ideolojisi merkezinde kurulan siyasi partilerin siyasi söylemlerinde tarihsel hamaset ve geleneğe yapılan vurgu bu durumun en açık örneğidir.⁵ Örneğin Millî Görüş geleneğine bağlı kurulan ilk siyasi parti MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nde "tarihin en büyük milleti, örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, dünyanın nizamını tanzim ve idare etmiş olan Milletimiz, uzun asırlar dünyanın nizamını sağlamak hususunda kendisini mesul görmüş" ifadesiyle tarihsel geçmişe vurgu yapılmaktadır. Metinde, 'dünyanın nizamını sağlama, tanzim etme' ifadeleriyle kast edilen Osmanlı İmparatorluğu dönemidir. Benzer açıklamalar MNP'nin Parti Program ve Tüzük metninde de yer alır. MNP Parti Programı ve Tüzüğü'nde 'partinin, milletin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk' durumuna vurgu yapılmaktadır. Benzer ifadeler daha sonra kurulacak olan diğer parti programlarında da yer almıştır. Sarıbay'a (1985) göre MNP ve MSP'yi doğuran koşullar parti programlarına da yansımıştır. Özellikle maddi ve manevi kalkınma söylemi, siyasal, iktisadi ve toplumsal talepler realitesiyle ilintilidir. Bu anlamda Millî Görüş ideolojisi çerçevesinde kurulan siyasi partiler, Adalet Partisi (AP) gibi merkez sağ parti(ler)in bıraktığı boşlukları doldurmaya amaçlamıştı. 1970'li yılların iktisadi krizi, Kemalist-laik modernizasyonun gelenekleri yıkıcı etkisi ve ulusal kalkınmacı paradigmanın iflasi, Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemini şekillendiren bir diğer etmenlerdir (Keyder, 2014: 255).

2.1. Kalkınmanın Ahlaki Temellendirmesi: Manevi Kalkınma

Türkiye'de siyasal hareketlerin kalkınma stratejisinde Millî Görüş Hareketi'nin manevi kalkınma söylemi ayrıksı bir yere sahiptir. Maneviyata yapılan vurgu Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik omurgasıdır. Erbakan'a (2017: 32) göre Millî Görüş'çü olmak maneviyatçı olmak demektir. Maneviyat ise İslami ahlaka içkin bir kavramdır. Millî Görüş Hareketi'nin İslami değerlerden biri olan 'ahlaklı olmak', manevi kalkınmanın ontolojisidir. İslamcı bir hareket olarak Millî Görüş ahlak kavramını özümsemiş ve manevi kalkınmanın temelini oluşturmasına olanak sağlamıştır. Manevi kalkınmanın ikinci kökeni ise tarihseldir. Osmanlı-Türk modernleşmesi eleştirisi bağlamında manevi kalkınma söylemi inşa edilmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin siyasi söylemlerinde modernizasyonun ahlaki ve manevi açıdan toplumu zayıflattığı yönünde bir düşünce egemendir. Dolayısıyla genelde İslamcı ideolojide özelde ise Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma düşüncesi kültüralist idi (Çınar, 2005: 174).

⁴ Millî Görüş Hareketi'nin geleneği ve tarihsel birikimi esas alması ideolojik anlamda muhafazakarlıkla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Ancak Millî Görüş, geleneğin yanı sıra kalkınma söylemi ile modernleşme ve değişimi de benimser. Özellikle teknolojik ve iktisadi anlamda ilerleme düşüncesi Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik argümanları arasındadır.

⁵ Millî Görüş Hareketinin ideolojik kavram ve aksiyonları hakkında geniş tartışma için bkz. (Arpacı, 2020).

Millî Görüş Hareketi'nin ilk siyasi partisi olan Millî Nizam Partisi (MNP)'nin Kuruluş Beyannamesi'nde Türkiye'nin içinde bulunduğu manevi durum hakkında "...Asırlarca bütün insanlığa ışık tutmuş bir millet için; gittikçe kendi manevi çıkmazları içinde bunalan ve imdat isteyen Batının yetersiz dünya görüşünü gaye imiş gibi göstermeye özenen şahsiyetsiz, mukallit, cüce sun-'i hedefler... Yabancı kültürlerin komünist ve kozmopolit zihniyeti halinde gelen iki başlı manevi istila hareketlerine karşı alabildiğine başıboş ve sahipsiz bırakılmış manevi bir alem, mana hırsızlarının kendilerinin ev sahibi olduklarını rahatlıkla iddia edebildikleri ve hakiki ev sahibinin ise kendi evinde yerleşmemesi için her türlü tertibatın alındığı tek memleket' vurgusu yapılır. MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nden hareketle Millî Görüş Hareketi için manevi kalkınma ilk olarak kültürel ve sosyal temalar çerçevesinde şekillenmiştir. MNP'nin Kuruluş Beyannamesi irdelendiğinde manevi kalkınmanın önündeki ilk engel 'yanlış Batılılaşma'dır. Osmanlı-Türk modernizasyonu toplumun geleneksel değerlerini 'yanlış' biçimde yönlendirildiği düşüncesi egemendir. Modernizasyon, toplumsal alanda kültürel ve ahlaki yozlaşmaya neden olduğu düşüncesi Millî Görüş geleneğinde egemen bir söylemdir. Manevi kalkınma söyleminde ahlak ve maneviyat kavramları sıklıkla vurgulanır. Çünkü ahlak ve maneviyat, maddi kalkınmanın önkoşulu olarak görülür ve bu anlamda Batılılaşmaya karşı İslami değerlere dayalı kültürel kalkınma amaçlanır (Çınar, 2005: 174). Batı medeniyeti ve uzantıları olan modernleşme pratikleri, Millî Görüş Hareketi tarafından olumsuzlanır ve 'öteki' olmakla itham edilir. Bu bağlamda Millî Görüş, siyasal söylemlerini sıklıkla 'öteki'lik mefhumu üzerinden inşa etmektedir (Dağı, 1998: 45).

Ahlak ve maneviyat gibi geleneksel olanı çağrıştıran kavramlar, Millî Görüş Hareketi'nin muhafazakâr ideolojik söylemlerinin başında gelir. Yine muhafazakâr ideolojinin tarihsel değerleri esas alması gibi Millî Görüş Hareketi'ne bağlı partilerde de geleneksel değerlere bağlılık esas alınmıştır. MNP'nin Kuruluş Beyannamesi örneğinde yer alan maddeler oldukça açıklayıcı bir örnek sunmaktadır:

"Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserini meydana getiren Millî ruh yeniden şahlanıyor, koşuyor ve MİLLÎ NİZAM PARTİSİ'ni kuruyor.

... Milletimizin fitratındaki yüksek ahlak ve fazilet... Millî Nizam Partisinin muntazam kanallarından dört yana dağılarak bütün yurt sathında, her tarafa; refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır."

Ahlak, maneviyat, millîlik gibi kavramlar, Millî Görüş Hareketi'nin manevi kalkınma söyleminin ontolojik değer taşıyor. Ahlaki ve geleneksel değerlerin yozlaşması manevi kalkınmanın gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Hatta Millî Görüş geleneğine göre manevi kalkınma olmadan maddi kalkınmanın gerçekleşmesi imkânsız veya eksiktir. Bu bağlamda manevi kalkınma bir zorunluluk olarak görülmektedir. Manevi kalkınma milli bilinç, insan hak ve özgürlükleri, demokratik düzen içerisinde barış ve devlet-millet birlikteliğinin sağlanması, insanın manevi varlığının gelişmesi, maneviyatçı ve ahlakçı değerlerin esas alınmasını gibi temaları içerir.

Manevi kalkınmanın sağlanması, çağdaş muasır medeniyetleri seviyesine ulaşma ve örnek bir uygarlık kurulabilmenin önkoşuludur. Erbakan' a (2018: 188) göre 'kalkınmada ahlak ve maneviyat esastır'. Manevi kalkınma ontolojik anlamda geçmişe dayanan, gelenek ve göreneklere bağlı ve bunu muhafaza eden, özgün, milli bilincin egemen, inançlı bireylerin yetişmesidir. Erbakan, manevi kalkınmada eğitim, aile, basın ve medya ile kamu kurumlarının işlevselliğine dikkat çekmektedir. Millî Görüş Hareketi ve lideri Erbakan için maddi kalkınmanın inşası sürecinde eğitim kurumu önemli bir yapıdır. Buna göre ülkenin muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasının temel şartı, başarılı bir eğitim politikasının uygulanmasıyla mümkün olacaktır (Millî Selamet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973: 25). Millî Görüş'ün eğitim nosyonu ahlak ve maneviyata dayanır (Erbakan, 2018: 185). Eğitim kurumunun birinci işlevi kalkınmayı

gerçekleştirecek ve hizmet edecek insan yetiştirmek, ikincisi; manevi değerlere bağlı bireylerin yetişmesini sağlamaktır (Erbakan, 1977: 23-25). Eğitim kurumunun Millî Görüş için önemi oldukça büyüktür. Manevi kalkınmanın gerçekleşmesi için eğitim kurumunun millileştirilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. MSP'nin İnanç ve Hamle (1977) başlıklı seçim bildirisi bu bağlamda açıklayıcı ifadeler içermektedir:

“... evlatlarımızın milli ve manevi değerlerimize bağlı maneviyatçı, inançlı ve ahlakı bilen ve iyi ahlaka özenen evlatlar yetiştirilmeleri, Batı taklitçiliğinin terk edilmesi, sanat ve meslek okullarının geliştirilmesi, bütün çocuklarımızın sanat sahasında yetişmesine paralel olarak okullarda muntazam eğitime tabi tutulması. Bu öğretimde mesleki bilgiler yanında, manevi eğitim yapılması ve milli hedeflerin öğretilmesi gerekir.”

Millî Görüş geleneğinde manevi kalkınma, sosyal ve kültürel temalar içerir. Bu nedenle eğitim kurumu manevi kalkınmanın ideolojik aygıtı olarak tasavvur edilir. Manevi kalkınmanın öznesi de inançlı bireylerdir. Erbakan (2018: 189), manevi kalkınmada insan unsurunun önemli olduğunu, inançlı ve ahlaklı bireylerin zorunlu olduğunu savunur.

Manevi kalkınmanın ikinci unsuru ise aile kurumudur. Millî Görüş hareketi ve siyasi geleneğinde aile, toplumun temelidir. Millî Görüş Hareketi'nin aile ahlaki, dini, manevi ve geleneksel değerlerin yaşatıldığı kurumlardır. Aile kurumu geleneksel değerlerin yaşatılmasını ve nesilden nesle aktarılmasını sağlar. Bu nedenle Erbakan (2007: 36), toplumun en küçük yapısı olan aile kurumunun korunması gerektiğini şiddetle savunur. Bu bağlamda manevi kalkınmanın inşa edilmesi için aile kurumunun geleneksel değerler etrafında korunması gerekir.⁶

Millî Görüş Hareketi'nin manevi kalkınmanın üçüncü unsuru basın ve medyadır. Millî Görüş hareketinde basın ve medya, manevi kalkınmanın birer araçlarıdır. Manevi alanda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için basın ve medyanın toplumun eğitilmesinde kullanılması gereken araçlardır (Millî Nizam Partisi Program ve Tüzük, 1970: 34). Basın ve medya, milli ve manevi değerlere bağlı olması gerekir (Millî Selamet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973: 65-66). Bu bağlamda basın ve medyanın Millî Görüş ideolojisinin hegemonya sürecinde kritik bir aygıt olarak tasavvur edilmiştir.

Manevi kalkınmanın son unsuru ise devlet yönetimine ilişkin ilkelere oluşur. Bir üst-yapı kurumu olarak yönetim, idari yapı ve hukuk gibi kurumsal yapılardan meydana gelir. Devlet ve devletin yönetilmesine ilişkin söz konusu kavramlar manevi kalkınmanın gerçekleşmesinde hem araçsallaştırılmış hem de bir amaç olduğu belirlenmiştir. Ahlaklı ve manevi değerlere bağlı bir devlet yönetimi, manevi kalkınmanın inşa edilmesine olanak sağlayacağı düşünülür. Özetle Millî Görüş Hareketi'nin manevi kalkınma söylemi bireyi veya toplumu İslami ahlaki değerlerle yetiştirme, toplumu bu değerler etrafında homojen hale getirme ve farklılıkları Millî Görüş ideolojisi altında maddî kalkınmanın gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak biçimde dizayn etmeyi amaçlamıştır. Manevi kalkınma maddî kalkınmanın vazgeçilmezi olarak düşünülmüştür. Maddî kalkınma bu bağlamda Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söyleminde manevi kalkınmanın tamamlayıcı unsurudur.

2.2.Maddî Kalkınma ve Ağır Sanayi Hamlesi

Maddî kalkınma, Millî Görüş Hareketi'nin en çok kullandığı söylemlerden biridir. Kalkınmacı paradigmanın izlerinin en fazla görüldüğü kavram da yine maddî kalkınmadır. Nitekim maddî kalkınma manevi kalkınmanın tamamlayıcı unsuru ve Millî Görüş ideolojisinin somutlaşmasıdır. Daha önce belirtildiği gibi Millî Görüş'ün ortaya çıkış nedeni iktisadi-politik olgulardır. Kalkınma söylemi de bu olgular etrafında şekillenmiştir. Millî Görüş hareketinin ortaya çıktığı tarihsel süreçte Türkiye'de planlı kalkınma modeli uygulanmaktaydı. Türkiye gibi kapitalist sisteme geç dönemde eklenilen ülkelerde -yani çevre ülkelerde- kalkınmanın birincil

⁶ Aile, muhafazakâr ideolojide temel kavramlardan biridir. Muhafazakâr ideolojinin ana temalarından biri olan aile, (Heywood, 2013) sürdürülmesi ve korunması gereken önemli bir geleneksel yapı olarak görülür.

amacı sanayileşmektir. Yine İkinci Dünya Savaşı sonrası yerel ve uluslararası gelişmeler, Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemini şekillendirdiği söylenebilir.

1950'li yılların kalkınma stratejisi, ağır sanayi teknolojisine dayalı üretim ve büyüme idi. Bu nedenle çevre ülkelere yönelik teknoloji transferi, büyümenin ve dolayısıyla kalkınmanın ilk aşamalarından biriydi. Bu nedenle, 1947'de uluslararası alanda Truman Doktrini ile çevre ülkelere teknoloji transferinin yapılması amaçlanmıştı. Dönemin teknolojisini ağır sanayi üretim araç-gereçleri oluşturmaktaydı. Üretken sermaye ile üretim araçlarının çevre ülkelere transferi ile ithal ikameci sanayileşme modeli, sermaye birikiminin iç pazara doğru genişleme stratejisi İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya sisteminin en belirgin özelliğidir (Gülaç, 1987: 34). Türkiye'de ise dönemin belirgin kalkınma politikası içe dönük-dışa bağımlı iktisadi büyüme modeliydi (Boratav, 2005: 117). 1961-1980 yılları arasında tarımsal üretimin sanayi üretimine oranla düşmeye başlaması, ekonomik dönüşümün ayak izliydi (Sarıbay, 1985: 94). Sanayi üretimine dayalı birikim modeli giderek belirgin olmaya başladı. Türkiye'nin ithal ikameci modeli dayanıklı tüketim mallarına dayalı 'montaj sanayi' idi. Millî Görüş Hareketi'nin kurucu lideri Erbakan ise dışa bağımlı iktisadi büyümenin 'yerli üretim'e dayalı olması gerektiği yönündeydi. Bu durum Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma düşüncesinin oluşumunda etkili olan eleştiri argümanlarından biridir.

İkincisi ise Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının içeriği ve uygulanma biçimine ilişkin eleştirilerdir. Millî Görüş Hareketi'nin siyasal kuruluşları olan parti program ve seçim beyannameleri ile hareketin lideri Erbakan'a göre Türkiye'de uygulanan kalkınma politikaları Batı merkezli politikalara bağımlıdır. Erbakan, Türkiye'nin Batı uygarlığının etkisinde kalkınmaya çalıştığını ancak bunun taklitçilikten öteye gidemediğini ifade eder. Erbakan'a göre 1970'li yılların hükümet politikaları da yine 'taklitçi'dir. Erbakan, Batı uygarlığı olarak adlandırdığı ileri kapitalist ülkelere ilişkin eleştirel söylemlerini tarihsel süreçte sıklıkla kullanmıştır. Bu bağlamda Millî Görüş Hareketi, maddi kalkınma söyleminde özcü bir yaklaşımı benimsemiş ve 'millilik' kavramını merkez almıştır.

Maddi kalkınmanın birincil koşulu ağır sanayi alanında üretimin yapılmasıdır. Erbakan'a (1973: 87-88) göre ağır sanayide üretim araç ve teknolojileri ithal değil yerli üretime dayalı olmalı ve aynı zamanda bunları üretecek teknolojiye sahip olunmalıdır. Dolayısıyla ağır sanayi teknolojisi üretecek teknolojik araçlara sahip olunması gerektiğini ifade eder. Ağır sanayi, 1970'li yılların üretim teknolojisinde egemen üretim araçlarıydı. Bu bağlamda Millî Görüş hareketinin kalkınma söyleminde ağır sanayi kavramı sıklıkla kullanılmıştır. Erbakan ve liderlik ettiği siyasi partilerin parti program ve seçim beyannamelerinde de yine bu kavram ikilisi sıklıkla kullanılmıştır. MNP'nin Kuruluş Beyannamesi'nde (1970: 5-6) 1960'lı yılların Türkiye'nin az gelişmiş, dışa bağımlı sanayi üretimi, yabancı sermaye etkisinde, zayıf mali yapı ve yüksek bir enflasyonun olduğu vurgulanır. Konjonktürel değerlendirmelerin yoğun biçimde irdelendiği kalkınma söyleminde, liberal-kapitalist ve sosyalist sistemin eleştirisi yapılmaktadır.

Erbakan, maddi kalkınmanın birincil koşulu olan ağır sanayi hamlesini beş kategoriye ayırır: Bunlar sanayi, enerji, madencilik, sulama ve ulaştırma tesisleridir (Erbakan, 2007: 19). MNP Programında (1970: 22-23), Türkiye'de ağır sanayinin kurulması açısından zengin doğal kaynaklara sahip olduğu ve ağır sanayi için gerekliliği vurgulanmıştır. Bu aşamada devlete etkin ve düzenleyici bir rol biçilmektedir. Devlet ağır sanayi hamlesinin gerçekleştirilmesinde ana aktör olarak tasavvur edilir. Özellikle yapılı çevreye yönelik yatırımların devlet aracılığıyla yapılması gerektiği düşüncesi egemendir. Bu bağlamda 1980 öncesi tarihsel süreçte Millî Görüş'ün devletçi bir programa sahip olduğu açıktır. Bununla birlikte özel sektörün de yatırımların genişletilmesinde bir aktör olması gerektiği savunulmuştur (MNP Program ve Tüzük, 1970: 20). Keynesyen birikim modelinin etkili olduğu tarihsel süreçte Millî Görüş, benzer bir birikim stratejisi benimsemiştir.

Millî Görüş hareketi için maddi kalkınma söyleminin temel koşulu olan ağır sanayi hamlesi, MNP'den sonra kurulan siyasi partilerde de sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin MSP'nin Seçim Beyannamesi (1977), Sanayide Milli Hamle (1976), İnanç ve Hamle (1977), Milli Selamet Partisi Seçim Sloganları (1977) gibi seçim bildirge ve beyannamelerinde ağır sanayi ve maddi kalkınma söylemine ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

Millî Görüş Hareketi'nin maddi kalkınma söyleminin bir diğer yönü ise önceki kalkınma stratejilerinin eleştirilmesidir. Millî Görüş, sömürgeci karşıtı ve bağımsız bir maddi kalkınma düşüncesini savunur. Bu nedenle önceki kalkınma stratejileri planlı olmasına karşın 'taklitçi', 'montajcı' ve dışa bağımlı olmakla itham edilir. Erbakan'a göre ağır sanayi, 'Batı taklitçiliği'nden uzak ve milli olmalıdır. Millî Görüş Hareketi lideri Erbakan için sanayileşme, "fabrikaları yapacak fabrikalara sahip olmaktır"; kendi insan kaynağını yetiştirmektir; yani bir varlık mücadelesidir (Erbakan, 1973; Erbakan, 2018: 191-192).

Maddi kalkınma söyleminin bir diğer yönü de liberal-kapitalizm ve sosyalizm eleştirisidir. Manevi kalkınmada olduğu gibi maddi kalkınma söyleminde de Necmettin Erbakan, Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik argümanlarını liberal-kapitalizm ve sosyalizmin dışında konumlandırır. Millî Görüş Hareketi'nin Liberal-kapitalist sistem ve sosyalist sistem dünyada hegemonyasını kurmuş iki gelişmiş ideolojiler olarak görülür. Liberal-kapitalist sistem ile sosyalist sistem gelişmiş iktisadi-politik sistem olarak tanımlanır. Ancak hem liberal-kapitalist hem de sosyalist sistemin faydacı, emperyalist ve yozlaşmış sistemlerdir. Her iki ideoloji de gelişmemiş ülkeler üzerinde hegemonya kurmaya çalışır. Bu nedenle kalkınmada her iki sisteme alternatif maddi kalkınmanın gerçekleştirilmesi gerektiği anlayışı savunulmaktadır. Böylece Türkiye'nin kalkınmada öncü-lider ülke olacağı düşünülmüştür. "Lider Ülke Türkiye", "Yeniden Büyük Türkiye"⁷ gibi sloganların 1970'li yıllarda siyasi propaganda söylemi olarak kullanılması, maddi kalkınmanın amacını gösterir niteliktedir.

3. 28 Şubat, Millî Görüş Hareketi'nde "Değişim" ve Fazilet Partisi

Millî Görüş Hareketi için değişim kavramını kullanmak bir hayli zor olsa da tarihsel gelişmeler Hareket'i değişime zorladı. Siyasal İslam açısından 1990'lı yılların en kritik gelişmelerinden biri 28 Şubat post-modern darbenin yapılmasıydı. 28 Şubat post-modern darbe, siyasetin askeri bürokrasi tarafından yeniden dizayn edilmesiydi (Özipek, 2005: 640). İslamcı bir parti olarak RP, hem koalisyon hükümetinden ayrılmak zorunda kaldı hem de kapatılma davası açılarak siyasi alanda pasifize edilmeye çalışıldı. 1998 yılında ise RP Anayasa Mahkemesi tarafından oybirliği ile kapatıldı.⁸ 28 Şubat süreci ve RP'nin kapatılması, Millî Görüş Hareketi'nde tarihsel ve ideolojik olarak bir kırılmaya yol açtı (Bulaç, 2005: 50; Özipek, 2005: 644). RP kapatılmadan önce kurulan Fazilet Partisi (FP), Millî Görüşçü kadronun yeni adresi oldu. FP, kendisinden önceki siyasi partilerden farklı olarak insan hakları, anayasacılık, Avrupa Birliği, liberalizm, çoğulculuk gibi söylemlere başvurdu (Gülalp, 2003: 13; Bulaç, 2005: 50). Benzer durum kalkınma söylemine de yansdı.

3.1.Fazilet Partisi ve Sürdürülebilir Kalkınma Söylemi

Millî Görüş de her siyasal-toplumsal hareket gibi tarihsel olaylar bağlamında söylem üretmiştir. Örneğin Refah Partisi (RP) kapatıldıktan sonra kurulan Fazilet Partisi (FP), maddi ve manevi kalkınma söyleminin yanı sıra sürdürülebilir kalkınma kavramını kullanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının 1987 yılında Brundtland Raporunda yer almasına karşın Fazilet Partisi ile birlikte 1997 yılında kullanılmaya başlanmasının nedeni 28 Şubat Askeri Darbesi'nin sistemi 'restore' (Kahraman, 2008: 182) etmesidir. 28 Şubat süreci ile birlikte Refah Partisi'nin kapatılması Millî Görüş Hareketi için tarihsel anlamda bir kırılma meydana getirdi. RP'nin kapatılmasından sonra kurulan FP, görece daha liberal ve ılımlı bir siyasal ideolojik çizgiye kayd. Bu durum Millî Görüş Hareketi'nin kalkınma söylemine de yansdı. Örneğin MNP

⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Milli Selamet Partisi Seçim Sloganları (1977).

⁸ RP'nin kapatılmasına ilişkin karara bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi.

ile başlayan maddi ve manevi kalkınma söylemi FP'nin kurulmasından sonra yerini sürdürülebilir kalkınma kavramına bıraktı. 28 Şubat sonrası askeri müdahalenin etkisiyle FP, önceki siyasi oluşumlardan farklı olarak maddi ve manevi kalkınma yerine demokrasi, refahın artırılması, çevrenin korunması, insan hakları gibi kavramsal söylemler etrafında siyaset yapmıştır.

FP'nin kalkınmaya ilişkin söylemi, 'çevre' adı altında sürdürülebilir kalkınma kavramıyla açıklanmıştır. FP'nin Çalışma Programı'nda 'Çevre' başlığı ile kalkınma kavramı sürdürülebilirlik bağlamında açıklanmaktadır:

“Bütün dünyadaki sanayileşme süreci içinde insanoğlu doğayı alabildiğine tahrip etmiş, toprak, su, hava ve bu arada ne yazık ki zihinler de alabildiğine kirletilmiştir.

Sürdürülebilir bir kalkına modeli içinde, insan sağlığını ve doğal dengeyi muhafaza ederek, devamlı bir ekonomik kalkınmaya müsaade edecek şekilde tabii zenginlikleri işleterek, gelecek nesillere, yaşanabilir bir doğal ve sosyal bir çevre bırakmak partimizin çevre politikasının temelini oluşturur” (Fazilet Partisi Çalışma Programı, 1998: 13).

Sürdürülebilir kalkınma, uluslararası kuruluşlarla entegre bir siyasal-iktisadi sistemi öngörür. Kalkınmacı politikaların merkez-çevre ilişkisinde yaratmış olduğu eşitsiz gelişim ve çevresel-ekolojik örselenme sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin temel eleştiri noktalarıdır. FP örneğinde Millî Görüş'ün 28 Şubat sürecinden sonra uluslararası sisteme entegre olmaya çalıştığı görülür. Daha önce sosyalizm ve liberalizmin dışında ideolojik çizgisini kuran Erbakan'ın liderliğindeki Millî Görüş, FP'nin kuruluşundan itibaren daha liberal bir siyasi dil kullanmıştır. FP'nin Seçim Beyannamesi'nde (1999: 56) “serbest piyasaya şartlarına uygun, özel mülkiyete ve teşebbüs hürriyetine dayalı, dışa açık, üretim ve rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir kalkınma modeli geliştirilmeli” ifadesi yer alır. FP Seçim Beyannamesi, Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik değişimi hakkında bazı ipuçları verir. Millî Görüş'ün maddi ve manevi kalkınma yerine sürdürülebilir kalkınmayı ve neoliberal ideolojiyi benimsediği açıktır. Bu bağlamda FP'nin Millî Görüş hareketinde hem ideolojik hem de kalkınma söyleminde bir 'kopuş' olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Bu makalede, Millî Görüş Hareketi'nde kalkınma söyleminin tarihsel ve ideolojik bağlamı tartışılmıştır. Kalkınma kavramının tarihsel arka planında ilerleme, gelişme ve büyüme gibi sosyal ve iktisadi süreçler yer alır. Dolayısıyla kalkınmanın özünde Aydınlanma ve modernizmin bir ürünü olduğu açıktır. Modernleşmenin politik ve iktisadi etkisi dönüştürücü olmuştur. Politik ve iktisadi olduğu kadar sosyal yapıda da değiştirici etkisi olmuştur. Modern bir hareket olarak Millî Görüş, tarihselliği ve ideolojik örüntüleri itibarıyla bu dönüşümden etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Millî Görüş Hareketi'ni ortaya çıkaran olgular tarihseldir. Benzer biçimde Millî Görüş Hareketi'nin ideolojik aksiyonları da eklektiktir ve bunun nedeni yine tarihselliktir.

Millî Görüş Hareketi'nin ortaya çıktığı tarihsel koşullar, kalkınma çağı olarak adlandırılır. Türkiye'de kalkınmacı ekonomi dönemi 1960'lı yıllarda başladı. Kırsal bölgeden kentsel mekâna göçün yoğun olduğu bu dönemde Millî Görüş, MNP ile siyasi alanda varlık göstermiştir. MNP'nin kalkınma söylemi sırasıyla MSP ve RP'de de benzer biçimde devam etmiştir. Maddi ve manevi kalkınma söylemi ile kalkınmacı-modernist bir anlayış benimseyen Millî Görüş, manevi kalkınma söylemi ile İslami-muhafazakâr aksiyonlar üretmiştir. İslami-muhafazakâr söylemlerin yer alması, Millî Görüş Hareketi'nin çevreden inşa etmiş olduğu siyasal stratejinin ürünü olduğu görülmüştür. Çevreden inşa edilen siyasi söylem kırsal bölgelerde ve merkezi burjuvazi tarafından sistem dışına itilen küçük ve orta ölçekli üreticiden destek almasına olanak sağlamıştır. Millî Görüş için söylem ve ideoloji bağlamında esas kırılma noktası 28 Şubat sonrası RP'nin kapatılması oldu. RP'nin kapatılmasından sonra kurulan FP'de sürdürülebilir kalkınma söylemi egemendi. FP aynı zamanda kendisinde öncesi Millî Görüşçü partilere göre uluslararası sisteme

entegre olmuş ve liberal bir çizgide siyasi söylem üretmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin FP özelinde sürdürülebilir kalkınma söylemini kullanması, liberal ideolojinin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Millî Görüş Hareketi, MSP'den FP'ye kadar süregelen kalkınma söylemi tarihsel olgular ve ideoloji bağlamında şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2005). Modernleşme ve gelenek bağlamında dini bilgi ve otoritenin dönüşümü. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, (6), 345-393.
- Arpacı, I., (2017). *Türk siyasetinde Erbakan*. Kopernik yayınları.
- Arpacı, I., (2020). Söylemden ideolojiye Erbakan ve Millî Görüş. *Uluslararası sosyal ve beşerî bilimler dergisi*. 3(1), 16-37.
- Aytaç, A. M., (2015). Dünya görüşü ve ideoloji. *Siyaset: Kavramlar, kurumlar, süreçler*. 105-138.
- Aytaç, A. M., (2019). Kemalizm islamofobik midir?. [Url: Kemalizm İslamofobik midir? \(gazeteduvar.com.tr\)](http://gazeteduvar.com.tr), Erişim tarihi: 20.04.2019.
- Başkaya, F., (2005). Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü. *Türkiye ve ortadoğu forumu vakfı yayınları*.
- Bora, T., (2017). *Cereyanlar*. İletişim yayınları.
- Boratav, K., (2005). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2002)*. İmge kitabevi.
- Brockett, G. D., (2022). Ne mutlu Türk'üm diyene (Türk-Müslüman kimliğinin müzakeresi). Çev: Özgür Balkılıç, Fol yayınları.
- Bulaç, A., (2005). İslâm'ın üç siyaset tarzı veya İslâmcıların üç nesli. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, (6), 48-69.
- Bulaç, A., (2009). Göçün ve kentın siyaseti (MNP'den SP'ye Millî Görüş partileri). Çıra yayınları.
- Çakır, R., (2005). Millî Görüş Hareketi. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, (6), 544-603.
- Çınar, M., (2005). Kemalist cumhuriyetçilik ve İslâmcı Kemalizm. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, (6), 157-177.
- Dağı, İ. D., (1998). *Kimlik, söylem ve siyaset: Doğu-Batı ayrımında Refah Partisi geleneği*, İmge kitabevi.
- Duran, B., (2005). Cumhuriyet dönemi İslâmcılığı. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, (6), 129-156.
- Erbakan, N., (1973). *Millî Görüş ve 3. beş yıllık plan*. Furkan yayınları.
- Erbakan, N., (1977). *Erbakan diyor ki... Millî Selamet Partisi*.
- Erbakan, N., (2007). "Manevi kalkınma". *Milli kurtuluş konferansları*.
- Erbakan, N., (2017). *Millî Görüş iktidarı (niçin ve nasıl)*. Millî Görüş vakfı yayınları.
- Erbakan, N., (2018). *Davam*. Alan Özyurt yayınları.
- Esteva, G., (2007). *Kalkınma*. Kalkınma sözlüğü. *Türkiye ve ortadoğu forumu vakfı yayınları*, 17-51.
- Fazilet Partisi çalışma programı, (1998).
- Fazilet Partisi seçim beyannamesi, (1999).

- Göle, N., (2011). Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine. Metis yayınları.
- Gülalp, H., (1987). Gelişme stratejileri ve gelişme ideolojileri. Yurt yayınları.
- Gülalp, H., (2003). Kimlikler siyaseti: Türkiye’de siyasal İslam’ın temelleri. Metis yayınları.
- Heywood, A., (2013). Siyasi ideolojiler. Adres yayınları.
- Kahraman, H. B., (2008). Türk siyasetinin yapısal analizi. Agora kitaplığı.
- Karpat, K. H., (2010). Türk demokrasi tarihi. Timaş yayınları.
- Kazgan, G., (2006). Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi. İstanbul bilgi üniversitesi yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A., (2012). Çevre politikası. İmge kitabevi.
- Keyder, Ç., (2014). Türkiye’de devlet ve sınıflar. İletişim Yayınları.
- Koselleck, R., (2007). Kavramlar tarihi. İletişim Yayınları.
- Mert, N., (2005). Türkiye İslâmcılığına tarihsel bir bakış. Modern Türkiye’de siyasi düşünce, (6), 411-419.
- Millî Nizam Partisi kuruluş beyannamesi, (1973).
- Millî Nizam Partisi program ve tüzük, (1970).
- Milli Selamet Partisi inanç ve hamle, (1977).
- Millî Selamet Partisi inanç ve hamle, (1977).
- Millî Selamet Partisi sanayide millî hamle, (1976).
- Millî Selamet Partisi seçim beyannamesi, (1973).
- Millî Selamet Partisi seçim sloganları, (1977).
- Özdalga, E., (2007). İslâmcılığın Türkiye seyri (Sosyolojik Bir Perspektif). İletişim yayınları.
- Özipek, B. B., (2005). İrtica nedir?. Modern Türkiye’de siyasi düşünce, (6), 236-263.
- Refah Partisi’nin kapatılmasına dair Anayasa Mahkemesi kararı, T.C. Anayasa Mahkemesi, Erişim Tarihi: 04.06.2024.
- Sachs, W., (2007). Çevre. Kalkınma sözlüğü. Türkiye ve ortadoğu forumu vakfı yayınları, 7-17.
- Sarıbay, A. Y., (1985). Türkiye’de modernleşme, din ve parti politikası (MSP örnek olayı). Alan yayıncılık.
- Yavaşca, K., (2020). Necmettin Erbakan: Lider, hoca, mücahit. Türkiye’nin 1970’li yılları, 495-500.
- Yavuz, M. H., (2005). Millî Görüş hareketi: muhalif ve modernist bir gelenek. Modern Türkiye’de siyasi düşünce, (6), 591-603.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:
Birinci yazar /First author % 100
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).